

OPEN MONUMENTENDAG 1995

SYMPOSIUM HUIS TER HORST

EEN TOEKOMST VOOR EEN RUÏNE?

LGOG KRING HORST 1995

INFO LGOG KRING HORST,

vijfde jaargang, nummer 12, 9 september 1995.

Extra-editie bij gelegenheid van Symposium Open Monumentendag.

Een uitgave van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap Kring Horst.

INFO LGOG KRING HORST verschijnt tweemaal per jaar: in maart en september.

Uiterste inzenddata kopij: 15 februari en 15 augustus.

Redactieadres: Venloseweg 48, 5961 JD Horst, telefoon + fax 077-398 1431.

INHOUD

Drs. J.M.W.C. Schatorjé, voorzitter LGOG Kring Horst-Sevenum, Ter Inleiding	4
Samenvattingen lezingen:	
Prof. Dr. P.J.A. Nissen, De betekenis van het verleden voor het heden	6
Stellingen van Prof. Dr. P.J.A. Nissen	9
Drs. W. Hupperetz, Kastelen als historisch relict. De ruïne van het Huis Ter Horst in het bijzonder	10
Stellingen van Drs W. Hupperetz	14
Drs. M. Kuipers-Verbuijs, Heeft een ruïne eigenlijk een nieuwe functie nodig?	15
Stellingen van Drs. M. Kuipers-Verbuijs	20
H.P.L.M. Peerbooms, Wethouder Gemeente Horst, De positie van het kasteel Ter Horst in het gemeentelijk beleid	21
Stellingen van Wethouder H.P.L.M. Peerbooms	25
Mr. Th.J. van Rensch, Geschiedenis van het Huis Ter Horst	26
Plattegrond van het Huis Ter Horst	40
Geschiedenis van het Huis Ter Horst in jaartallen	42
Tot slot	44

Ter inleiding

Onder supervisie van het plaatselijk Comité Open Monumentendagdag wordt in de gemeente Horst al vele jaren actief deelgenomen aan deze landelijke manifestatie. Was in de eerste jaren de openstelling van een handvol bekende monumenten het hoogste doel, gaandeweg werden ook andere aspecten over de plaats van monumenten in onze samenleving belicht. De immer actieve Stichting Geschiedenis Melderslo was aldus bijvoorbeeld de initiatiefneemster om in 1994 met name de publieksparticipatie een nadere stimulans te geven, door de uitgave van een fietsroute langs landelijke bouwwerken. Deze verruiming van de belangstelling naar monumenten op het platteland was mogelijk omdat het gemeentebestuur van Horst eerder aan Stichting Gelders Overkwartier de opdracht had verleend een studie te verrichten naar het landelijk bouwen in Horst (*Horster Historiën* deel 4, Horst 1994).

Onderzoek en reflectie blijken aldus voor monumentenzorg onmisbaar te zijn. Ook voor publieksparticipatie zal uiteindelijk studie mede aan de basis moeten liggen, willen overheid en samenleving de juiste keuzes kunnen maken. Voor de Kring Horst en Sevenum van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG) vormt Open Monumentendag 1995 de uitdaging een studiedag te organiseren onder de titel "Een toekomst voor een ruïne?". Hiermee wordt enerzijds aangesloten bij de groeiende traditie in Horst om jaarlijks een bijzonder thema uit te diepen en anderzijds kan op deze wijze een bijdrage geleverd worden voor beleidsontwikkeling rond een van de markantste bouwwerken uit Horst.

Het gebouw dat tijdens het symposium centraal staat, is de ruïne van het kasteel Ter Horst. Dit voormalig adellijk woonhuis heeft een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van het land tussen Peel en Maas. Het was onder andere de woning van belangrijke families en functionarissen, zoals de directe vertegenwoordiger van de landsheer, de hertog van Gelre. Hoewel het kasteel reeds langer dan anderhalve eeuw geleden werd afgebroken, gaan de Horstenaren noch steeds prat op hun 'Ald Kastiel'. Het is onder andere een symbool voor het belang en de betekenis die zij aan hun woonplaats hechten.

Datzelfde kasteel Ter Horst komt in 1996 weer letterlijk in het middelpunt te staan als de herinrichtingsplannen voor de Kasteelse Bossen worden geëffectueerd. Vele wandelaars - streekgenoten en gasten uit verre oorden - kunnen dan kennismaken van een gerevitaliseerd natuurgebied, waarin alle belangrijke zichtlijnen uitkomen op het oorspronkelijke middelpunt van de landgoed: het kasteel Ter Horst. Het logisch gevolg van deze ruimtelijke verandering zal zijn dat over enige tijd de vraag gesteld zal worden door welk concreet beleid het beheer en behoud van deze markante ruïne het meest gediend is.

LGOG Kring Horst heeft gemeend op voorhand een bijdrage te moeten leveren aan

de ideevorming over de kansen en bedreigingen voor toekomstig beheer en behoud van de ruïne van kasteel Ter Horst. Tijdens het symposium dient ons inziens aandacht uit te gaan naar een viertal samenhangende invalshoeken, die voldoende stof bieden voor een vruchtbare discussie. Vier sprekers zijn bereid gevonden hun visie te geven over navolgende themata.

- Prof. dr. Peter Nissen ('s-Hertogenbosch) gaat in op de vraag wat de intrinsieke waarde van historie en historische relictten zoals monumenten is; met andere woorden, wat is de maatschappelijk betekenis van voorbije zaken ?

- Drs. Wim Hupperetz (Tilburg) is de laatste jaren intensief betrokken bij projecten waarin kastelen een centrale rol spelen. Hij zet uiteen wat de betekenis is van kastelen en het kasteel Ter Horst in het bijzonder.

- Mevrouw drs. Marion Kuijpers-Verbuijs (Amsterdam) heeft zich zeer intensief beziggehouden met ruïnes en de ethiek van restauratie bij dergelijke gebouwen. Zij brengt in kaart welke extrinsieke functies ruïnes kunnen hebben; met andere woorden, wat zijn de toeristische, recreatieve, natuurhistorische en andere mogelijkheden ?

De heer Harrie Peerbooms, wethouder van de Gemeente Horst, sluit de vier voordrachten af met een referaat over de positie van het kasteel Ter Horst in het gemeentelijk beleid (TROP, revitalisering Kasteelse Bossen, monumentenbeleid etc.).

Deze studiedag kon worden georganiseerd dankzij eendrachtige samenwerking van het Comité Open Monumentendag Horst, het Gemeentebestuur van Horst en LGOG Kring Horst en Sevenum.

Ik hoop van harte dat over een aantal jaren alle betrokkenen kunnen constateren "er is een mooie toekomst voor de ruïne Ter Horst".

drs J.M.W.C. Schatorjé,
voorzitter LGOG Kring Horst en Sevenum

De betekenis van het verleden voor het heden

Bij de opening in 1632 van het Athenaeum Illustre te Amsterdam, de voorloper van de huidige Universiteit van Amsterdam, hield Gerardus Vossius, de eerste hoogleraar in de geschiedenis aan die instelling, een 'Rede over het nut van de geschiedenis'. Vossius zag een groot praktisch nut in de geschiedenis voor alle andere wetenschappen. Maar ook voor uiteenlopende terreinen van het menselijk leven is de geschiedenis nuttig. De geschiedenis heeft volgens Vossius een direct nuttig doel. Zij stelt ons namelijk in staat goed en gelukkig te leven.

Vossius' opvatting over het nut van het verleden heeft een sterk moralistische inslag. Als wij nu in onze tijd spreken over de betekenis van het verleden voor het heden, zullen we daarbij liever ieder gemoraliseer vermijden. En ook zullen we een term als 'nut' liever omzeilen. Die suggereert immers te sterk dat de 'lessen uit het verleden' zich rechtstreeks laten vertalen in praktische aanwijzingen voor ons handelen in het heden.

Toch zijn ook degenen die nu nadenken over de geschiedenis zich bewust van de betekenis van het verleden voor het heden. Die betekenis ligt gefundeerd in het inzicht dat de individuele mens en de menselijke samenleving niet alleen een geschiedenis 'hebben', maar ook geschiedenis 'zijn'. Van iets wat je 'hebt', kun je naar believen gebruik maken; je kunt er ook afstand van doen. Maar van iets wat je 'bent', kun je niet zo gemakkelijk afkomen. Je 'zijn' bepaalt immers je identiteit. Ons individuele verleden en het verleden van onze samenleving maken deel uit van onze identiteit.

Heel duidelijk is dit bij wat geschiedfilosofen en psychologen het praktische verleden noemen: het geheel van ervaringen die wij individueel in ons leven hebben opgedaan en die onze samenleving in de geschiedenis heeft opgedaan. Deze ervaringen hebben geleid tot een leerproces waarin wij ons handelingen en gedragingen hebben eigen gemaakt. En dat leerproces stelt ons in staat nu te handelen zoals wij handelen. Wij hebben ooit leren lopen, leren fietsen en leren lezen, en sommige uitverkorenen hebben leren autorijden of zwemmen. Als wij die handelingen stellen, zijn wij ons er niet voortdurend van bewust dat we die ooit, in ons verleden, hebben geleerd. Zo is het ook met de samenleving, met de cultuurpatronen, met de verhoudingen tussen mensen. Wij gedragen ons volgens cultuurpatronen die onze samenleving ooit in haar verleden geleerd heeft. Veel elementen uit de cultuur van het dagelijks leven zijn het resultaat van het praktische verleden van onze samenleving.

De meeste handelingen in het dagelijks leven stellen wij zonder ons bewust te zijn van de geschiedenis ervan. We verrichten ze min of meer spontaan. De mens onderscheidt zich echter van het dier doordat hij zich van die relatie met het verleden ook bewust kan zijn: de mens kan reflecteren over zijn verleden. In dat bewustzijnsproces wordt een beeld van het verleden geconstrueerd. Een mens stelt

zijn levensgeschiedenis samen uit individuele herinneringen, een samenleving stelt haar collectieve geschiedenis samen uit collectieve herinneringen. De geschiedenis is dan ook het collectieve geheugen van een samenleving, of in de woorden van de historicus Johan Huizinga: 'de geschiedenis is de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden'.

Het bovenstaande impliceert niet een verdediging van het verleden als zodanig. Het verleden zelf hoeft niet verdedigd te worden. Als dat wel gebeurt, komt dat vaak voort uit een ongenoegen met het heden of een onvermogen om het leven nu te leven. Verdediging van het verleden is dan vaak veroordeling van het heden. Maar wat het bovenstaande wel impliceert is een verdediging van het historisch bewustzijn, dat wil zeggen van het zich bewust zijn van het feit dat ook wij nu geschiedenis 'zijn', en van het feit dat wij op een bepaald punt in een historische ontwikkeling staan.

Is het nodig in onze tijd een pleidooi voor een historisch bewustzijn te houden? Er lijkt immers veel belangstelling voor geschiedenis te bestaan: velen doen aan stamboomonderzoek, de heemkundekringen mogen zich in een groeiend ledenbestand verheugen, historische romans en boeken over geschiedenis staan soms weken in de boeken-toptien van de weekbladen. Toch betekent dit nog niet dat het historisch bewustzijn bloeit. De Vlaamse filosoof L. van der Kerken vergelijkt het lezen over geschiedenis met toerisme. Zoals toerisme reizen in de ruimte is, zo is het lezen over geschiedenis reizen in de tijd. Maar dit reizen wordt doorgaans ondernomen als ontspanning, uit nieuwsgierigheid, met de bedoeling bezienswaardigheden en bekende plaatsen te bezoeken. En nieuwsgierigheid blijft oppervlakkig en verslijt gemakkelijk.

Bij een historisch bewustzijn gaat het om meer: om het verlangen naar inzicht in het verleden en daarmee naar inzicht in het heden. Dit verlangen wil niet alleen maar zien, maar ook begrijpen. Het wil inzicht verwerven in het menselijk gebeuren, het wil oorzaken en gronden vinden, samenhangen en verbanden begrijpen. Historisch bewustzijn is dus menselijk bewustzijn op zoek naar zelfkennis, naar inzicht in het menselijk bestaan. En dat mag gerust een ontspannende, verstrooiende, zelfs troostende functie hebben. Maar het gaat daar niet in op.

Constructies van het verleden zijn altijd selectief. Wij construeren onze levensgeschiedenis uit een selectie van herinneringen. Zij zijn de historische relictten in ons bewustzijn. Die relictten eigenen we ons toe. We geven ze een plaats in ons beeld van het verleden. Aan de hand van die herinneringen vinden wij onze geschiedenis als het ware uit. In dat proces heeft het historisch bewustzijn een kritische functie. Het wijst er op dat ons beeld van het verleden niet meer is dan een beeld, een constructie. En die constructie moet altijd onder kritiek staan van de bronnen: de historische bronnen hebben veto-recht.

Onze (re)constructie van het verleden wordt ondersteund door stoffelijke relictten uit het verleden: foto's, brieven, voorwerpen uit onze jeugd. Ook voor de constructie van de collectieve herinnering van een samenleving zijn stoffelijke relictten onmisbaar. Wij hebben documenten, archiefstukken, kunst- en gebruiksvoorwer-

pen, kledingstukken, afbeeldingen, kaarten en monumenten nodig om een beeld te ontwerpen van ons verleden.

Musea geven - noodgedwongen - een selectie van relictten uit ons collectieve verleden. Hetzelfde is het geval met monumenten. Een historisch bewustzijn kan dat niet ongedaan maken. Maar het kan ons wel bewust maken van de selectiviteit van ons individuele en collectieve geheugen. Wanneer monumentenzorg gedragen wordt door een historisch bewustzijn, zal zij er voor zorgen de monumenten niet alleen te conserveren, maar ze ook in een context te plaatsen. Monumenten kunnen dan sprekende bronnen worden. Dat kan door een goede educatieve aanpak.

Bovendien mag een beleid inzake monumenten zich niet beperken tot de 'bezienswaardigheden', de 'hoogtepunten', het 'bekende'. Dan immers wordt de omgang met deze relictten uit het verleden tot niet meer dan toerisme, dat op zoek gaat naar het bekende dat iedere andere gebruiker van dezelfde reisgids ook al zag. Een historisch bewustzijn vraagt dat ook het onaanzienlijke, het onbekende, het vreemde, het kleine uit het verleden - ons verleden - gezien wordt. Goed monumentenbeleid zorgt dus niet alleen voor de kastelen en kathedralen, maar ook voor de 'kleine monumenten'.

Wie uit nostalgie naar het verleden kijkt, zoekt daarin het bekende, het vertrouwde. Hij projecteert zijn eigen droombeeld van de tijd in het verleden. Maar inzicht in wie wij zijn, individueel en als samenleving, geeft de omgang met de geschiedenis juist door de confrontatie met het andere, het onbekende.

Prof. Dr. Peter Nissen

Stellingen

1. Wij 'hebben' niet alleen een geschiedenis, wij 'zijn' ook geschiedenis.
2. Van die geschiedenis kunnen wij ons bewust zijn; in dat bewustzijn construeren wij, individueel of als samenleving, een beeld - en niet meer dan dat - van het/ons verleden.
3. De verdediging van het historisch bewustzijn is iets anders dan de verdediging van het verleden.
4. De zorg voor monumenten mag niet te gemakkelijk de toeristische nieuwsgierigheid bedienen: monumenten willen niet alleen gezien, maar ook begrepen worden.
5. Monumentenzorg mag zich niet beperken tot het behouden of bewaren van monumenten; zij moet de monumenten ook van een context voorzien.
6. Er bestaat geen goed monumentenbeleid zonder zorg voor de kleine en onaanzienlijke relictten uit het verleden.

Drs. Wim Hupperetz

Kastelen als historisch relict.

De ruïne van het Huis Ter Horst in het bijzonder

Inleiding

Kastelen spreken tot de verbeelding. In kastelen speelde zich een stuk geschiedenis af. Het zijn vaak gebouwen die door hun markante ligging, imponerende omvang en historische dimensie bezoekers prikkelen.

Bij een kasteelruïne is de imponerende omvang en de historische dimensie moeilijker te reacteren. Een ruïne lijkt dan ook vaak 'het terminale stadium' van een kasteel te zijn.

Ruïne als historisch relict

Om kastelen en ruïnes als historisch relict goed te kunnen begrijpen moeten we kijken naar de rol die kastelen speelden in de middeleeuwse maatschappij. Daarbij moeten we het kasteel in zijn uiterlijk en zijn functioneren reconstrueren.

Om die historische rol goed te kunnen belichten wil ik kort ingaan op een aantal essentiële vragen, waarvan er enkele in de discussie rondom kastelen en kasteelruïnes nogal eens worden vergeten:

- wat is een kasteel?
- waarom zijn kastelen gebouwd en welke functies hadden kastelen?
- wat is de historische betekenis van kastelen?

Definitie van het begrip kasteel

Allereerst, wat is een kasteel. Daarbij wil ik twee definities hanteren. De eerste gaat uit van de perceptie die tot stand is gekomen door de recente beeldvorming:

- Een kasteel is een gebouw dat door bepaalde architectuurkenmerken, zoals torens en kantelen, de indruk wekt dat hier edelen en andere gegoede lieden hebben gewoond of nog wonen. Of zoals Van Dale het omschrijft: Een heerlijk huis, al of niet in de trant van een burcht gebouwd...

Deze definitie laat de mogelijkheid open dat er nog altijd kastelen worden gebouwd. Deze brede definitie sluit meer aan bij wat 'men' tegenwoordig als kasteel ziet. Het geeft tevens aan dat het historische verhaal van een gebouw of de restanten daarvan van wezenlijk belang zijn bij het formuleren van een visie op monumenten. De tweede definitie raakt veel meer de essentie van kastelen en definieert het kasteel als volgt:

- Een kasteel is een middeleeuws gebouw (en complex), dat de begrippen *bewoonbaarheid en verdedigbaarheid* combineert. Het moet als reëel verdedigbaar zijn ervaren en de bouwheer is van riddermatige afkomst, is van adel, is landsheer, is

een stad, een klooster of een kapittel.¹

In mijn verdere betoog wil ik mij beperken tot de kastelen die voldoen aan de tweede, 'wetenschappelijke', definitie. Te meer daar het kasteel Ter Horst voldoet aan deze definitie.

Verder mag hier nog worden gewezen op het feit dat de huidige ruïne van het kasteel Ter Horst slechts een deel is van het gehele kasteelcomplex. Dit omvatte ook een voorburcht en grachten die onlosmakelijk verbonden zijn met de hoofdburcht.

Funcities van kastelen

Deze tweede definitie geeft al gedeeltelijk een antwoord op de tweede vraag die ik in dit korte bestek aan de orde wil stellen. Waarom werden kastelen gebouwd? Of meer concreet waarom werd kasteel Ter Horst gebouwd? Het werd gebouwd om te dienen als versterkte woning van een adellijke familie. De bouwheer is in het geval van Ter Horst niet bekend.

Het kasteel diende als woning, maar moest tevens uitdrukking geven aan de macht van de eigenaar en bewoner. We moeten ons dan ook vooral afvragen in welke verhouding het kasteel stond tot de overige gebouwen die op het middeleeuwse platteland werden gebouwd. Dat waren voornamelijk boerderijen, schuren, woonhuizen, molens, kerken en kloosters. Met uitzondering van de kerken en kloosters werden deze gebouwen tot in de late middeleeuwen in hout en leem gebouwd.

Steen stond tot rond 1500 gelijk aan status. En steen, dat zal duidelijk zijn, is ook vrijwel het enige wat nog rest van het kasteel Ter Horst.

In vergelijking met de overige middeleeuwse gebouwen blijkt dat kastelen uitzonderlijk groot, duur, goed verdedigbaar en vaak luxueus waren. Maar ze vormden dan ook veelal het economische, administratieve en militaire hart van een territorium én het (tijdelijke) woonverblijf van de heer. In het geval van het kasteel Ter Horst was dit de heerlijkheid Horst en het ambt Kessel. Tot in de 16de eeuw bleef het kasteel Ter Horst in gebruik als dienstwoning van de ambtman of drossard van het ambt Kessel die werd aangesteld door de hertog van Gelre.² In het ambt Kessel woonden in de tweede helft van de 15de eeuw ongeveer 10.000 mensen; in Horst werden toen rond honderd huishoudens geteld.³

Historische betekenis van kastelen

Wat is de historische betekenis van kastelen? Kastelen zijn gebouwd als het verblijf van een adellijk heer, zijn familie en personeel. In die zin weerspiegelt een kasteel één van de drie middeleeuwse standen, namelijk de adel, zoals kerk en klooster de geestelijkheid en een woonhuis de burgerij weerspiegelt.

Na de middeleeuwen veranderde de functie van kastelen en kwam de nadruk te liggen op het wooncomfort. Ter Horst werd toen dan ook te klein bevonden. De middeleeuwse kern werd sterk uitgebreid en kende in de zeventiende eeuw zijn grootste omvang onder Willem Vincent van Wittenhorst.

Maar wat niet veranderde was dat vanuit het kasteel een territorium werd bestuurd en beheerd. Het vormde nog steeds het meest representatieve en best verdedigbare gebouw van de heerlijkheid Horst. Tot in de negentiende eeuw bleef de kasteelheer, als zijnde veelal een grootgrondbezitter, een machtig man. Nog altijd bleef het kasteel functioneren binnen een agrarische plattelandssamenleving. De restanten van een dergelijk gebouwencomplex vormen een belangrijke archeologische en bouwhistorische bron voor de reconstructie van het kasteel in al zijn facetten. Het is te vergelijken met geschreven bronnenmateriaal. Door dit telkens 'met een andere bril' te lezen, ontdekken we steeds nieuwe dingen.

Het is dan ook van het grootste belang dat een ruïne zoveel mogelijk in zijn originele staat bewaard blijft voor toekomstige bezoekers en onderzoekers. Bij elke planvorming moet dan ook rekening worden gehouden met het feit dat eventuele reconstructies of consolidaties niet ten koste mogen gaan van bestaande originele onderdelen van de ruïne.

Literatuur

M Flokstra en Th. J. van Rensch, 'Geschiedenis van de heerlijkheid Horst tot het begin van de zestiende eeuw.' in: P.A.M. Geurts, Th. J. van Rensch, J.M.W.C. Schatorjé, G.F. Verheijen (red.), *Horster Historiën 2* (Horst 1988), 31-94.

H.L. Janssen, *Het kasteel centraal. Een integrale benadering van een materieel object* (Utrecht 1992).

R. van Schaik, *Belasting, bevolking en bezit in Gelre en Zutphen (1350-1550)* (Hilversum 1987).

Noten

- 1 Definitie die gehanteerd wordt door de samenstellers van het Kastelenlexicon Nederland (in voorbereiding) o.l.v. prof. drs. H.L. Janssen.
- 2 Flokstra en Van Rensch 1988.
- 3 Van Schaik 1987, 166 tabel 12; Van Schaik 1987, 281 tabel 30 (in 1466 91 en in 1469 98 huishoudens).

Stellingen

1. Een kasteelruïne is voor veel mensen niet meer dan een stel 'oude stenen'. Willen deze 'oude stenen' maatschappelijk gezien betekenis gaan krijgen dan moet er weer een herkenbare functie aan worden gegeven. Het beste zou zijn dat kasteelruïnes weer 'bewoond' en 'verdedigd' worden. Kortom dat ze onder toezicht toegankelijk worden voor publiek.
2. Een kasteel heeft gefungeerd als centrum van een territorium en maakt als zodanig deel uit van een historische structuur.
3. Een historische structuur (bv. een plein, een bepaalde parcellering) is soms moeilijk herkenbaar omdat het archief van de gebouwde omgeving niet voldoende geraadpleegd wordt. Het vormt de basis voor een vaak eeuwenlang gegroeide omgeving.
4. Hun betekenis ontleen kastelen dan ook mede aan die historische structuur. Deze betekenis wordt nog veel te weinig ingezien en toegepast in monumentenbeleid.

Drs. Marion Kuipers-Verbuijs

Heeft een ruïne eigenlijk een nieuwe functie nodig?

Inleiding

De gemeente die in het bezit is van een middeleeuwse ruïne, kan bogen op een roemruchte geschiedenis, maar diezelfde gemeente draagt de materiële last van die erfenis. Het zo maar laten staan van een ruïne kost geld. Die tastbare herinnering aan het verleden, die niet alleen de gemeente maar de hele regio een extra dimensie verschaft, verdient het goed beschermd en onderhouden te worden. Met als uitgangspunt een maximale bescherming van de ruïne zelf, van het ruïneterrein en van de directe omgeving, zowel wettelijk als feitelijk, kunnen we bekijken of er nog ruimte overblijft voor een "moderne" functie.

Waarde van de ruïne

Bouwhistorisch gezien is de ruïne interessant doordat veel bouwelementen voor onderzoek toegankelijk zijn, wat in een gaaf gebouw niet het geval is. Door onderzoek van bouwsporen van in- en exterieur is de bouwgeschiedenis te achterhalen en daarmee ook een stukje bewoningsgeschiedenis. De geschiedenis van het huis en zijn bewoners is verder uit te breiden door archeologisch onderzoek.

Een heel eigen waarde krijgt een ruïne als deze begroeid is met een omvangrijke flora. Er ontstaat op oude steenresten namelijk een heel specifiek ecosysteem van planten, die zich aanpassen aan het leven op een verticale groeibodem. De grillige en contrastrijke ruïne met onverwachte lichtinvallen vormt een schilderachtige plek, die niet alleen uitnodigt tot tekenen of schilderen, maar ook tot nadenken over leven en dood. Zo'n fragmentarisch overblijfsel van een ooit bestaand gebouw wordt dan ook gezien als een vanitas-symbool: zelfs het sterkste gebouw gaat uiteindelijk ten onder en wordt door de (goddelijke) natuur heroverd. Zij benadrukt de tijdelijkheid van het menselijk bestaan.

Wettelijke bescherming van de ruïne

Vanwege de waardevolle aspecten zijn de meeste ruïnes in Nederland op de monumentenlijst geplaatst. Die beschermt het gebouw en het ruïne-terrein. Ook de directe omgeving heeft bescherming nodig, wil de ruïne niet ingeklemd raken tussen de bebouwing en snelweg, TGV en parkeerplaats. De wet op de ruimtelijke ordening geeft daartoe een mogelijkheid.

Feitelijke bescherming van de ruïne

De ruïne is een gebouw in verval. Stoppen we dat verval, dan is het wezen van de ruïne vernietigd. Als we de resten als een ruïne respecteren, dan zouden we in feite niets mogen doen. De ruïne brokkelt verder af onder invloed van regen, wind, vorst en hitte tot er niets meer van over is. Met een dergelijke aanpak sluiten wij aan bij de gedachten van de engelse architectuur-criticus John Ruskin (1819-1900), die meende dat een gebouw dat ten onder was gegaan niet gerestaureerd mocht worden. De resten moesten met rust gelaten worden of afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw. Zijn visie staat tegenover die van de architecten E.E. Viollet-le-Duc (1814-1879) in Frankrijk en P.J.H. Cuypers (1827-1921) in Nederland. Zij vonden dat ze inmiddels zoveel wisten van het middeleeuwse bouwbedrijf, dat zij een vervallen gebouw op middeleeuwse wijze konden reconstrueren.

In 1917 vormden onder andere de verregaande restauraties van Cuypers de aanleiding om voorschriften voor restauraties op te stellen. De 'Grondbeginselen' gingen uit van het principe 'behouden gaat voor vernieuwen'.¹

In Nederland zijn nooit andere restauratieprincipes opgesteld; weliswaar werd het Charter van Venetië in 1964 gezien als een waardevol document, maar het is alleen een discussiestuk gebleven.²

In de praktijk blijkt dat er geen algemene regels voor de restauratie van ruïnes zijn opgesteld. Van geval tot geval wordt een plan gemaakt, dat bestaat uit een samenstel van eisen, die alle betrokkenen hebben ingediend. Architect, aannemer, gemeente, eigenaar, vrienden van de ruïne of stichting, Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en sponsors hebben allemaal een eigen doel voor ogen. De meest toegepaste behandeling van ruïnes is een grote rigoureuze restauratie: vegetaties worden verwijderd, omgevallen muren weer opgebouwd, muurdelen aangevuld, deur- en vensteropeningen weer keurig afgewerkt. De bovenkanten van alle onderdelen moeten zoveel mogelijk waterdicht worden afgedekt om inwateren te voorkomen: hoe rechter de muren zijn afgewerkt, hoe beter het resultaat. Dan wordt het terrein geëgaliseerd en fundamenteën tot boven het maaiveld opgemetseld. Bij die vorm van restauratie gaan echter veel authentiek materiaal en waardevolle details verloren. Bovendien is het wezen van de ruïne aangetast: de ruïne is een niet-afgemaakt bouwwerk geworden.

Restauratie kan echter ook de in de vorm van een consoliderende behandeling uitgevoerd worden. Dan wordt gekeken naar de meest bedreigde elementen van de ruïne, die dan onder handen genomen worden. Een groot deel van de vegetatie kan hierbij gespaard blijven en de ruïne blijft ruïne omdat het verval niet wordt afgestopt maar slechts wordt vertraagd. Voor de aanvang van de restauratie of de consolidatie is bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk om het gebouw beter te begrijpen en om de waardevolle elementen op te sporen, die gespaard kunnen worden tijdens de werkzaamheden. Maar ook het werk zelf dient zorgvuldig stap voor stap te worden gedocumenteerd en beargumenteerd.

Voor de toekomst van de ruïne is regelmatig onderhoud de beste vorm van conservering. Door regelmatig de ruïne te inspecteren en beschadigingen te

herstellen blijft zij in de best mogelijke conditie.

Een nieuwe functie en de consequentie voor het wezen van de ruïne

De functie van de ruïne is in haarzelf besloten, namelijk: ruïne te zijn. In principe past er geen nieuwe functie. Toch wil men de ruïne een plaats geven in het culturele leven van de regio, juist omdat de ruïne een verbinding vormt met het eigen verleden. De meest eenvoudige oplossing is de ruïne op te nemen als toeristische attractie door haar open te stellen voor publiek. Maar een ruïneterrein is per definitie een gevaarlijk terrein. Als gemeente mag je de verantwoording niet op je nemen dat een bezoeker een steen op zijn hoofd krijgt, dus moet de ruïne zo gemaakt worden dat zij geen gevaar oplevert. En zo is een ingrijpende restauratie nog de enige mogelijkheid. Publieksaanpassing omvat een looproute met paden, trappen, leuningen en hekken, sanitaire voorzieningen, eventueel een horecagelegenheid of kiosk en verlichting. Voor een meer economisch gebruik kan het terrein geschikt gemaakt worden voor culturele manifestaties door verplaatsbare tribunes, podium en bijbehorende verlichting. Bij sommige terreinen is het misschien mogelijk een vast amfitheater te bouwen met de ruïne als decor op de achtergrond. Ook het plaatsen van een tentoonstellingsruimte naast de ruïne is een mogelijkheid tot een meer intensief gebruik van het ruïneterrein. Afhankelijk van de omvang van de ruïne en de hoeveelheid oorspronkelijk materiaal dat nog aanwezig is, zijn andere oplossingen mogelijk. Een open-gewerkte reconstructie van het gehele complex, een overkapping die los staat van het eigenlijke gebouw, een brug over de resten heen zodat de bezoeker niet helemaal in en door de ruïne hoeft te lopen, maar van bovenaf een indruk krijgt van de omvang en indeling van het oorspronkelijke gebouw.

Conclusie

Vanwege de waardevolle aspecten zouden wij een ruïne met rust moeten laten en niets anders doen dan toezicht houden om vandalisme tegen te gaan en af en toe een kleine reparatie uitvoeren. Bij de afweging tot het besluit de ruïne te restaureren en een nieuwe functie te geven, is de mate van authenticiteit van der ruïne doorslaggevend. Een overblijfsel, dat al vele malen gerestaureerd is geweest en waarbij nog maar weinig oorspronkelijk materiaal te vinden is, kan makkelijker aangepast worden aan een nieuwe functie, omdat die ingreep, relatief minder verlies van authentiek materiaal betekent. Met een nog niet gerestaureerde of alleen geconserveerde ruïne moet men veel voorzichtiger omspringen, zo'n gebouw is uniek en mag niet ten prooi vallen aan onze restauratiedrang met (misschien) een achterliggend economische motief.

Literatuur

W.F. Denslagen, e.a., *Tand des tijds. Restauratievademecum*, nr 7 (Zeist/Den Haag 1985).

W.F. Denslagen, *Omstreden herstel. Kritiek op het restaureren van monumenten* (Den Haag 1987).

Handleiding voor de bescherming van bedreigde muurplanten (Den Haag 1988).

C. Peeters, "Behouden gaat voor vernieuwen", in: Bulletin KNOB (1978) nummer 77, 3-7.

C. Peeters, "De Doorwerth als toetssteen van restauratiebeginselen", in: *Bouwen in Nederland* (Delft 1985) 331-360.

J. Ruskin, *The seven lamps of architecture* (London 1899).

M.W. Thompson, *Ruins. Their preservation and display* (London 1981).

Noten

1. In 1917 werden de "Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud en herstelling en uitbreiding van oude bouwwerken" vastgelegd, waarin het principe "behouden gaat voor vernieuwen" de basis voor restauraties werd. Alle aanvullingen moesten worden uitgevoerd in eigentijdse stijl, zodat duidelijk te zien zou zijn wat oud en wat nieuw is. In de "Grondbeginselen" een clausule opgenomen, waarin reconstructies van verdwenen delen in de stijl van het gebouw zijn toegestaan, wanneer de schoonheid van dat gebouw in gevaar zou komen. C.Peeters, "De Doorwerth als toetssteen van restauratiebeginselen", in: *Bouwen in Nederland* (Delft 1985) 348-350.

2. Het Carter van Venetië is opgesteld in 1964 tijdens het Second Congrès des Architectes et des Techniciens des Monuments Historiques. Artikel 9: Restauratie moet uitzondering blijven. Zij heeft tot doel de esthetische en historische waarden van het monument te bewaren en aan de dag te brengen en moet gebaseerd zijn op eerbied voor het oude werk en authentieke gegevens. Haar taak eindigt waar de hypothese begint; elke om esthetische of technische redenen als onvermijdelijk erkende aanvulling moet uitgaan van de architectonische compositie en een eigentijds karakter dragen. Elke restauratie moet worden voorafgegaan door bestudering van het gebouw aan de hand van de historische bronnen en de bouwkundige geschiedenis.

Drs. Marion Kuipers-Verbuijs

Stellingen

1. Restauratie is de ergste vorm van vernieling (John Ruskin), maar na restauratie is vandalisme de grootste bedreiging voor een ruïne.
2. De meest "ruïne-vriendelijke" oplossing voor het behoud van de ruïne is een groot hek om het terrein met een bord verboden toegang.
3. Regelmatig onderhoud is te verkiezen boven een rigoureuze restauratie eens in de 25 jaar.
4. Begroeiing vormt directe geen bedreiging voor een ruïne.
5. De ruïne moet in de speciale beheerstichting van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg worden opgenomen, die door middel van een ruïnewacht zorgdraagt voor het onderhoud van de ruïne.
6. De ruïne en het ruïneterrein en de directe omgeving moeten als één geheel een beschermde status krijgen.

H.P.L.M. Peerbooms

De positie van het kasteel Ter Horst in het gemeentelijk beleid

Via ruiling zijn de Kasteelse Bossen inclusief de kasteelruïne in 1961 eigendom geworden van onze gemeente. In goed samenspel tussen de toenmalige directeur openbare werken in onze gemeente, de heer Ing. L.J. Greweldinger en professor Dr. J.G.N. Renaud eerst met leden van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland en later met Delftse studenten is de huidige ruïne gedeeltelijk blootgelegd en geconserveerd.

Deze activiteiten gedurende de jaren 1969-1975 hebben tevens geleid tot een veel groter inzicht in de geschiedenis van het kasteel Ter Horst. De huidige toestand van de ruïne is een gevolg van deze ontwikkelingen.

In juni 1968 plaatste het toenmalige Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de overblijfselen van het kasteel Ter Horst op de lijst van beschermde rijksmonumenten.

Consolidatie van het kasteel Ter Horst

Januari 1983 heeft de Technische Hogeschool Delft afdeling bouwkunde onder leiding van professor Renaud, in opdracht van het gemeentebestuur, tekeningen en kostenramingen voor consolidatie van de kasteelruïne aangeleverd. Totale kosten op aannemersbasis waren ruim f 600.000,-

Qua prioriteitsstelling diende de consolidatie van de ruïne met andere maatschappelijke behoeften, o.a. de bouw van de sporthal, open jongerencentrum, bibliotheek en aanpassing van c.q. vernieuwing zwembad te concurreren.

In deze concurrentieslag heeft de ruïne het onderspit moeten delven en werd politiek besloten de consolidatie in het kader van gemeenschapstakenplannen of via de sociale werkvoorziening als additioneel project uit te voeren. Dit gaf een aanzienlijke besparing op de arbeidskosten.

Op 21 augustus 1984 is de gemeenteraad accoord gegaan met het raadsvoorstel waarin de consolidatie in vijf fases zou worden aangepakt, verdeeld over de vijf jaren 1984 t/m 1988. Hierbij zou de WSW vier mensen jaarlijks op dit project plaatsen.

Voor 1984 werd f 47.919 beschikbaar gesteld. Op 15 januari 1985 werd via raadsbesluit nogmaals f 92.963,- ten behoeve van de 2e fase van de consolidatie gevoteerd.

Om in aanmerking te kunnen komen voor provinciale subsidie diende ook het Ministerie van CRM te subsidiëren. Beide instanties werden gevraagd om een bijdrage.

Op 23 december 1986 kregen wij van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) het besluit dat zij geen bijdrage zouden verlenen. Vanwege een personeelsstop bij de WSW kon het NLW bedrijf geen menskracht leveren voor de consolidatiewerkzaamheden. Van de beschikbaar gestelde gelden werd slechts f3.883,- besteed voor noodzakelijk onderhoud.

Doordat zowel de aanpak van de consolidatie via het gemeenschapstakenplan alsmede door de WSW niet mogelijk bleek is voor de volgende fases geen krediet meer beschikbaar gesteld. In de B en W vergadering van 23 maart 1987 heeft het college besloten de resterende f 136.999,- beschikbaar gesteld voor fase 1 en 2 van consolidatie van de kasteelruïne aan te wenden voor andere noodzakelijke investeringen.

Na genoemde inspanningen heeft de gemeente via het meerjarenprogramma rijksmonumenten de kasteelruïne als project opgevoerd, waarbij de beschikbare budgetten van de gemeente Horst ongeveer f 33.000,- op jaarbasis, bestemd waren voor de consolidatie van de kasteelruïne.

De kasteelruïne zou in het meerjarenprogramma Rijkssubsidie Restauratie Monumenten gehandhaafd blijven tot er meer duidelijkheid zou komen over de subsidie en financieringsmogelijkheden. In dit verband heeft er op 1 december 1988 een gesprek plaatsgevonden met dhr. De Wit van de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Door de heer De Wit is opgemerkt dat de gemeente zelf zal moeten aangeven wat men met de kasteelruïne wil. Het betrekken van de ruïne bij het recreatiegebied de Kasteelse Bossen vindt hij een goede zaak. Overigens merkte hij op dat bij de ruïne enkel sprake is van historische waarde en geen sprake is van monumentale waarde. Dit laatste betekent, dat de gemeente bij de uitvoering van een herinrichtingsplan niet kan terugvallen op de rijkssubsidieregeling Restauratie Monumenten en de met de herinrichting samenhangende kosten uit eigen middelen zal moeten financieren.

Hiermede werd tevens vastgesteld dat het handhaven van de kasteelruïne in het meerjarenprogramma in feite geen zin meer heeft.

Voorjaar 1989 werd besloten de consolidatie c.q. herinrichting van de kasteelruïne te betrekken bij het op te stellen Toeristische en Recreatief Ontwikkelingsplan Horst.

Toeristisch-recreatief ontwikkelingsplan Horst (TROP)

Het gemeentebestuur heeft BRO adviseurs in Vught opdracht gegeven voor het opstellen van een TROP voor de gemeente. Naast de sector agribusiness, is toerisme en recreatie een van de belangrijkste speerpunten in het gemeentelijk economisch beleid. Ook regionale beleidskaders hebben de toeristisch-recreatieve potentie van Horst naar voren gebracht. Met name het Productontwikkelingsplan Maasvallei Noord-Limburg en het Regionaal Ontwikkelingsprogramma Noord-Limburg maken expliciet melding van die voorzieningen.

In de TROP-nota wordt in Hoofdstuk 5 het ontwikkelingsconcept Kasteelse Bossen besproken. In dit ontwikkelingsconcept neemt de kasteelruïne een centrale plaats in.

Ik citeer:

"Geconstateerd is dat de Kasteelse Bossen potenties op toeristisch-recreatief terrein bezit, die tot op heden nog niet volledig tot hun recht gekomen zijn. De huidige

voorzieningen opereren solitair en hebben afzonderlijk te weinig uitstralingskracht om doelgroepen van enige omvang aan te trekken."

Voorgesteld wordt om de Kasteelse Bossen te ontwikkelen op basis van een "stadspark-concept". Dit concept behelst een gebied met een parkachtige setting waarbij de sfeer onder andere bepaald wordt door de waardevolle oude bospercelen, goede toegankelijkheid middels fiets- en wandelpaden en een voorzieningenniveau dat is gericht op actieve en educatieve recreatie. Het voorzieningenniveau zal ruimtelijk en functioneel zodanig op elkaar dienen te worden afgestemd, dat de Kasteelse Bossen een regionale aantrekkingskracht kunnen herwinnen.

Een belangrijke randvoorwaarde bij de verdere ontwikkeling van de Kasteelse Bossen is het zoveel mogelijk handhaven van de rustieke uitstraling en het karakter van met name dat deel van het gebied, dat momenteel fungeert ten behoeve van de extensieve dagrecreatie.

Binnen het herstructureringsplan wordt een viertal hoofdzones onderscheiden:

1. Een centrale zone die gesitueerd is rond de ruïne van kasteel Ter Horst. Hier worden diverse voorzieningen met een educatief karakter geconcentreerd. Gemikt wordt op een intensieve toeristisch-recreatieve benutting van deze zone.
2. Een noordelijke zone (aan de Tienrayseweg) waarin de nadruk komt te liggen op de realisatie van commerciële voorzieningen.
3. Een zone ten behoeve van sportieve voorzieningen die samenvalt met de reeds bestaande ruimtelijke inpassing van deze functie.
4. Een zone ten behoeve van extensieve recreatie die globaal het gebied beslaat ten noorden van de Nachtegaallaan en ten zuiden van de visvijver.

De centrale zone wordt aantrekkelijk gemaakt voor diverse doelgroepen door de bundeling van de toeristisch-recreatieve elementen, de aard van de verschillende voorzieningen, de afstemming en complementariteit ten opzichte van elkaar en het bindend karakter door de historische en educatieve dimensie. Op de eerste plaats gaat het bij de doelgroepen om de verblijfsrecreanten in Horst en de regio. Daarnaast zullen de Kasteelse Bossen nadrukkelijk een functie kunnen vervullen in de richting van de routegebruikers, gezien de directe ligging aan de Peel- en Maasroute (auto) en de Heideroute (fietsroute).

Bovendien zal de centrale zone een aantrekkingskracht uitoefenen op de lokale en regionale bevolking.

Conservering en openstelling kasteelruïne

De kasteelruïne is een aansprekend element, dat tot op heden toeristisch-recreatief onbenut is gebleven. Uit onderzoek is gebleken dat de waarde als monument relatief gering is. Echter conservatie tot op het huidige niveau van de bebouwing, alsmede het in ere herstellen van de slotgrachten is vanuit toeristisch-recreatief oogpunt gewenst. Een aansprekende en goed toegankelijke kasteelruïne in deze zone doet dienst als autonome trekpleister en draagt in samenhang met de overige voorzieningen op de Kasteelse Bossen bij tot het aantrekken van extra bezoekers. Daarnaast kan de kasteelruïne dienst doen als platform voor culturele festiviteiten.

Revitalisering Kasteelse Bossen

Bij de revitalisering van de Kasteelse Bossen zal de ruïne als een markant punt moeten functioneren in het parkgebied. Dit parkgebied zal na herinrichting in oude eer en glorie hersteld worden. Daarom zullen de oude lanen die naar de ruïne leiden zo ingericht worden dat zij als zichtlijnen werken. Tevens zullen een aantal nieuw aan te leggen lanen het centrale karakter van de kasteelruïne moeten versterken. In het kader van de revitalisering zijn de volgende werkzaamheden rond de kasteelruïne voorgenomen.

1. inrichting laanstructuur
2. het rooien van de populieren aan de buitenzijde van de gracht
3. verwijderen van de sliblaag van de gracht
4. gedeelte van de beplanting rooien in verband met de zichtlijn op de ruïne
5. de onverantwoorde ophoging tussen Molenbeek en de ruïne corrigeren.

Wil men de kasteelruïne deze functie geven die zowel in de TROP-nota alsmede bij de revitalisering van de Kasteelse Bossen zijn bedoeld, n.l. het goed zichtbaar maken van de ruïne, zowel vanaf autosnelweg alsmede als markant punt in de Kasteelse Bossen, dan zal er meer in de omgeving van de Kasteelse Bossen moeten gebeuren dan de hierboven genoemde 5 activiteiten. Te weten:

1. het rooien van de beplanting ter plaatse van de voorburcht
2. een waterbeheersingssysteem om te komen tot stromend water in de gracht
3. consolidering van de ruïne

In ROP II (Regionaal Ontwikkelingsplan) zijn de Kasteelse Bossen als project opgenomen dat beoogt het realiseren van toeristisch-recreatieve voorzieningen voor de eigen en regionale bevolking en voor de verblijfsrecreant. Een belangrijk element hierin vormt de kasteelruïne. Het verdient aanbeveling dit project met meer prioriteit te behandelen.

Voor de toekomstige exploitatie van de kasteelruïne bestaat belangstelling van de kant van het LGOG om te komen tot een beheersstichting.

H.P.L.M. Peerbooms

Stellingen

1. De gemeente Horst heeft in het kader van het TROP de kasteelruïne als aansprekend element opgevoerd dat moet dienen als autonome trekpleister voor meer bezoekers van de Kasteelse Bossen.
2. Gelet op de verbondenheid van de Horstenaren met de ruïne als historisch monument is behoud en conservering wenselijk.
3. De gemeente dient zich er voor in te zetten dat de opwaardering van de kasteelruïne via het TROP provinciale financiële ondersteuning krijgt.

Mr. Th.J. van Rensch,

Geschiedenis van het Huis ter Horst

Oorsprong van het kasteel

De stichtingsdatum van het kasteel Ter Horst is - zoals van de meeste middeleeuwse kastelen - niet bekend.

Opgravingen in de jaren 1969-1976 brachten aan het licht dat het oudste bouwwerk niet méér was dan een ommuurd binnenplein in de vorm van een vijfhoek. Dit muurwerk heeft een dikte van één meter en dateert uit de tijd omstreeks 1300. Het binnenplein was aangehoogd met zand uit de gracht, die buiten de muur werd gegraven. Binnen de stenen omwalling stonden waarschijnlijk houten gebouwen. Spoedig is in het midden van de noordelijke buitenmuur een grote bakstenen toren gemetseld. In die toren werd een waterput aangelegd, zodat men steeds over vers water kon beschikken.

In de loop van de 14e eeuw verving men de houtbouw door stenen gebouwen die vooral tegen de zuid- en westmuur werden opgetrokken.

In de 15e eeuwse rekeningen worden verschillende vertrekken met name genoemd: de grote zaal, de logeerkamer van de hertog, de kapel, de keuken, de "dienstjofferen-kamer" en de "Stock": de gevangenis.

Aan de noordzijde van het kasteel lag de voorburcht, die door een gracht van de hoofdburcht was gescheiden. Over de bouwkundige ontwikkeling van dit deel valt bij gebrek aan archeologische gegevens weinig te zeggen. Uit de eerder genoemde rekeningen uit de 15e eeuw blijkt dat zich hier de economie-gebouwen bevonden: stallen voor paarden, koeien en varkens, het bakhuis, de turfschuur en het "waakhuis".

Hoofd- en voorburcht waren omgeven door een palissadenwal en grachten die gevoed werden door de Molenbeek. De beek leverde tevens de energie voor de watermolen van het kasteel.

Ten westen van het kasteelcomplex lag de "Hof ter Binnen", een boerderij die het eerst wordt vermeld in 1394 en die tot het midden van de 16e eeuw in leen werd gehouden door leden van de familie Van Broekhuizen. Deze hof was een afzonderlijk Gelders leen en had juridisch geen enkele band met het kasteel. Wel liep de toegangsweg tot de voorburcht over het terrein van de "Hof ter Binnen" en de kasteelheer kon dus slechts over andermans erf zijn kasteel betreden. Pas in 1565 kwamen kasteel en "Hof ter Binnen" in één hand.

Wie heeft het Horster kasteel gesticht?

Heeft de graaf van Gelre die in 1326 Florken van der Horst beleende met het Huis ter Horst, het kasteel gesticht? Mogelijk was het kasteel bedoeld als grafelijk steunpunt in het Land van Kessel, een gebied dat sedert 1279 bij Gelre hoorde.

Het Huis ter Horst als zetel van de ambtman van het ambt Kessel

In de middeleeuwen werd het overheidsgezag in principe uitgevoerd door de landsheer (graaf, hertog). Hij bestuurde een land, vaardigde wetten uit en zorgde dat er recht werd gesproken.

Voor dit laatste stelde hij vertegenwoordigers aan bij de plaatselijke rechtbanken, in onze streken meestal schepenbanken geheten. Deze landsheerlijke vertegenwoordigers, die de titel schout, drossaard of ambtman voerden, hadden tot taak het ambtshalve vervolgen van strafbare feiten, het leiden van de rechtzittingen en het "manen" van de schepenen om een vonnis te vellen. De oordeelsvorming zelf bleef echter voorbehouden aan de schepenen. Indien nodig zorgde de ambtman voor de tenuitvoerlegging van het vonnis. Verder had hij recht op een deel van de opbrengst van de opgelegde boetes.

Een ambtman vertegenwoordigde de landsheer meestal bij verschillende schepenbanken, die samen het ressort van zijn ambtsgebied vormden. Hij werd benoemd en ontslagen door de landsheer en was aan hem ook verantwoording schuldig.

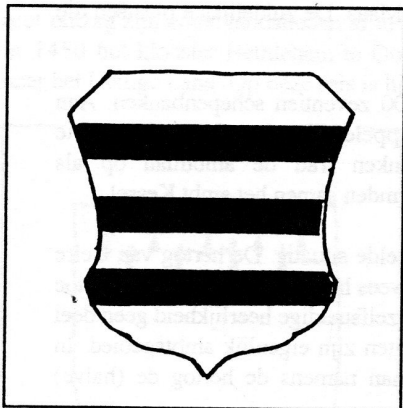
Daarnaast kwam het veelvuldig voor dat de landsheer de overheidsrechten, zoals die hiervoor zijn omschreven, geheel of gedeeltelijk als "heerlijkheid" in leen uitgaf. De bezitter van de heerlijke rechten in een bepaalde plaats mocht zich dan ook "heer" van die plaats noemen. Hij had dezelfde taak bij de schepenbank als de ambtman, maar anders dan laatstgenoemde was hij geen ondergeschikte functionaris van de landsheer. De inkomsten uit de heerlijkheid vloeiden in zijn eigen zak.

Kern van de heerlijkheid was de rechterlijke taak. Wanneer de heer het voorzitterschap had bij een rechtbank die bevoegd was in burgerlijke en lijfstraffelijke (criminele) zaken, dan sprak men van een hoge- of halsheerlijkheid; was het gerecht daarentegen slechts competent voor burgerlijke en boetstraffelijke zaken, dan bezat de heer de lage rechtsmacht. De heer oefende zijn rechten meestal niet persoonlijk uit maar stelde daarvoor een functionaris aan, vaak schout genaamd.

Naast de rechterlijke macht omvatte de heerlijkheid meestal nog andere rechten, zoals het jacht- en visrecht, het molenrecht, het tolrecht en het recht op diensten van de inwoners. Vaak woonde de heer op een kasteel, maar noodzakelijk was de combinatie van een heerlijkheid annex kasteel niet.

Na deze uiteenzetting keren wij terug naar Horst.

Volgens de tekst van de al eerder genoemde beleningsakte van 1326 ontving Florcken van der Horst slechts het Huis ter Horst in leen van de graaf van Gelre. Heerlijke rechten worden niet genoemd en uit andere bronnen weten wij dat Florcken van der Horst zodanige rechten ook nimmer in Horst heeft gehad.

Wapen van
Jacob van Myrlaer.
Het huidige Horster
gemeentewapen is
hiervan afgeleid.

In 1345 noemt Jacob van Myrlaer, heer van Meerlo, zich heer van Horst. In 1365 volgt zijn zoon Jan hem als heer van Horst op. Na diens overlijden in 1372 zijn de lotgevallen van de heerlijkheid onduidelijk.

In 1383 bevestigen echter Willem en Maria, hertogen van Gelre en Gulik, de rechten van hun onderdanen te Horst, waaruit wij moeten afleiden dat zij intussen aldaar de heerlijke rechten hebben verworven. Verder mogen wij aannemen dat Horst steeds een hoge heerlijkheid is geweest.

In een tweetal oorkonden uit 1394 is sprake van de helft van het huis en de heerlijkheid Horst. Deze vermeldingen zijn om drie redenen belangwekkend. Voor het eerst sedert 1326 duikt het kasteel hier weer in de bronnen op. Met nadruk moet erop worden gewezen dat eerder genoemde gegevens tussen 1326 en 1394 uitsluitend betrekking hebben op de heerlijkheid.

Ten tweede worden huis en heerlijkheid in 1394 als eenheid beschouwd. Of een dergelijke band ook al bestond ten tijde van de heren van Myrlaer is twijfelachtig. Het is zelfs de vraag of die heren wel op het Horster kasteel hebben gewoond. Hoe dit ook moge zijn, na 1394 komen huis en heerlijkheid steeds in vaste verbinding met elkaar voor.

De derde reden voor onze belangstelling is dat huis en heerlijkheid in twee helften zijn gesplitst. Uit iets latere bronnen blijkt dat één deel bezit is van de hertog van Gelre en het andere deel door de heren van Meerlo in leen wordt uitgegeven. Hoe wij ons deze tweedeling in de praktijk precies moeten voorstellen, wordt echter niet duidelijk.

In 1405 lezen wij dat de ambtman voor het ambt Kessel op het huis ter Horst woont en het kasteel voor de hertog moet bewaren. Men moet het ambt Kessel wel onderscheiden van het Land van Kessel. Met dit laatste wordt bedoeld het gebied dat in het westen en noorden begrensd wordt door de huidige grens tussen de provincies Noord-Brabant en Limburg, in het oosten door de Maas. De zuidelijkste plaatsen die

tot het Land behoren zijn Kessel en Helden.

Binnen het Land van Kessel lagen omstreeks 1400 zeventien schepenbanken. Aan negen schepenbanken was een heerlijkheid gekoppeld. Tot deze laatste categorie hoorde ook Horst. Bij de overige schepenbanken trad de ambtman op als vertegenwoordiger van de hertog en die banken vormden samen het ambt Kessel.

Zo bestond in de 15e eeuw de volgende ingewikkelde situatie. De hertog van Gelre benoemde een ambtman voor het ambt Kessel en wees hem het kasteel van Horst toe als dienstwoning. De heerlijkheid Horst maakte als zelfstandige heerlijkheid geen deel uit van het ambt en de ambtman woonde dus buiten zijn eigenlijk ambtsgebied. In zijn kwaliteit van kasteelheer oefende de ambtman namens de hertog de (halve) heerlijke rechten in Horst uit.

Deze dubbelfunctie van de ambtman vindt men terug in de 15e eeuwse ambtsrekeningen: het ambt Kessel en de heerlijkheid Horst zijn daarin steeds administratief gescheiden. Wel fungeerde het Horster kasteel als centrale gevangenis voor de plaatsen behorende tot het ambt Kessel.

De ambtman had naast zijn taak bij de schepenbank ook te zorgen voor de handhaving van de openbare orde en veiligheid binnen het ambt, terwijl hij bovendien in tijd van oorlog een rol speelde bij de legerorganisatie. Verder trad hij op als adviseur van de hertog. Hij nam hij ook wel eens deel aan buitenlandse gezantschappen. Hij kreeg een vast salaris en een tegemoetkoming in de onderhoudskosten van het kasteel ter Horst. Als tegenprestatie moest hij dan wel aan de hertog logies verschaffen wanneer deze op zijn rondreizen het kasteel aan deed.

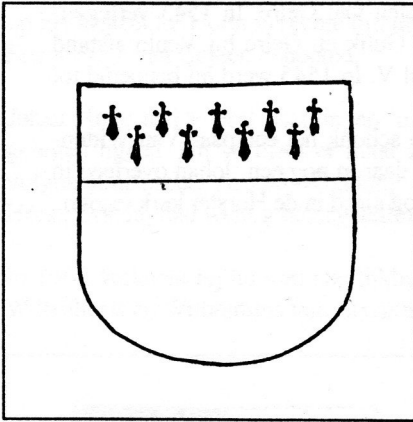
Hoewel de ambtman in principe in loondienst van de hertog stond, was de feitelijke situatie meestal anders. De hertog werd meestal door een chronisch geldgebrek gedwongen de halve heerlijkheid Horst en het ambtschap te verpanden aan de ambtman, die dan geen rekenschap meer hoefde af te leggen. Deze situatie was in de 15e eeuw meer regel dan uitzondering.

Archivalia over het Meerlose deel van de heerlijkheid Horst, het deel dat door de heren van Meerlo in leen werd uitgegeven, zijn schaars. Uit het beschikbare materiaal moeten wij concluderen dat de ambtman er meestal in slaagde dit deel in leen te krijgen.

In de 15e eeuw was er dus meestal één heer in Horst, die de helft van de heerlijkheid in pand hield van de hertog van Gelre en de andere helft in leen van de heren van Meerlo. Daardoor ontstond een bijna onontwarbare kluwen van rechten. Bij erfdelingen vormde dat gegeven herhaaldelijk een bron van conflicten.

Twee markante ambt mannen uit de 15e eeuw willen we hier met name noemen. De eerste is Johan van Broekhuizen, heer van Loe en Geysteren (1431-1450), een man wiens leven aanvankelijk alleen bestond uit oorlogen en vetes, waarbij hij zich ook niet ontzag zijn eigen landslieden af te persen. Later kwam hij tot inkeer. Hij stichtte in 1450 het klooster Bethlehem te Oostrum en ging in hetzelfde jaar op bedevaart

naar het Heilige Land. Op deze reis is hij overleden.

Wapen van het
geslacht
Van Broekhuizen

De andere ambtman is Dirk van der Horst, die in 1457 door hertog Arnold werd benoemd. Anders dan zijn naam doet vermoeden stamt hij niet uit Horst, maar is hij geboren in de buurt van Geldern. Spoedig raakte Dirk betrokken bij de twisten tussen Arnold en diens zoon Adolf, waarbij hij zich een trouw aanhanger van hertog Arnold toonde, ook toen de oude hertog door bijna iedereen in de steek was gelaten. Merkwaardig is dat Dirk van der Horst de auteur is van een bewaard gebleven verslag waarin een verzoeningsbijeenkomst tussen hertog Arnold en diens zoon Adolf in 1459 wordt beschreven. In 1473 benoemt de Gelderse hertog hem tot een van de executeurs van zijn testament. Dirks positie in Horst was bijna onaantastbaar nadat hertog Arnold hem in 1472 de halve heerlijkheid verpandde. Het andere deel had hij reeds eerder weten te verwerven van de erfgenamen van Johan van Broekhuizen.

In 1484 nam Dirk ontslag als ambtman. Hij moet omstreeks 1492 zijn overleden. Zijn tweede echtgenote, Eva van Sevell, bij wie hij een zoon had, ook Dirk geheten, overleefde hem bijna 30 jaar.

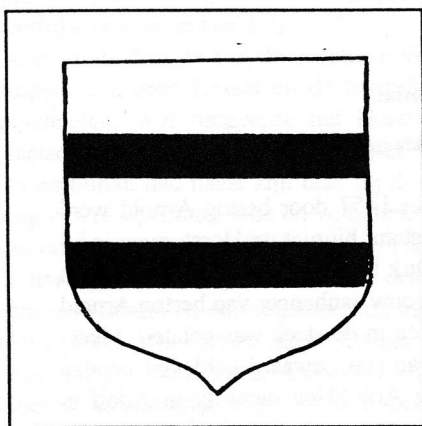
De familie Van Wittenhorst

Op 31 juli 1523 brak voor Horst een nieuwe periode aan, toen hertog Karel van Gelre de Kleefse edelman Johan van Wittenhorst tot ambtman benoemde. Op 2 september van hetzelfde jaar kreeg Johan de helft van huis en heerlijkheid Horst in leen. In 1530 verklaarde de hertog dit leen zelfs erfelijk voor Johan's opvolgers. De andere helft van de heerlijkheid kocht Johan van Wittenhorst in 1532 van de erfgenamen van Dirk van der Horst. Op het einde van zijn leven wist hij ook nog de Hof ter Binnen in leen te krijgen. Daarmee was het hele complex van huis, heer-

lijkheid en Hof ter Binnen in één hand gekomen. Met recht kon Johan de Oude, zoals hij door het nageslacht werd genoemd, zich heer van Horst noemen. Zijn nakomelingen hebben het Horster kasteel als hun stamslot beschouwd.

Johan de Oude behoorde tot de aanzienlijkste edelen van Gelre. In 1543 vertegenwoordigde hij het Overkwartier toen Willem van Gulik en Gelre bij Venlo afstand deed van het hertogdom Gelre ten gunste van Karel V. In 1545 werd hij benoemd tot raadsheer van het Hof van Gelre te Arnhem.

Johan was gehuwd met Josina van Wees. In 1536 schonk het echtpaar Van Wittenhorst een klok aan de kerk van Horst en in het jaar daarop nog een. Johan overleed in 1569, Josina van Wees in 1572. Hun grafsteen is nog altijd in de Horster kerk te zien.

Wapen van de familie
Van Wittenhorst

Johan en Josina hadden zeven kinderen. De oudste, Johan de Jonge, volgde zijn vader op. In de Tachtigjarige Oorlog koos hij partij voor de opstandelingen en de Staten-Generaal. In 1579 werd hij persoonlijk met de gevolgen van die oorlog geconfronteerd toen rondtrekkende soldaten het kasteel ter Horst plunderden en gedeeltelijk verwoestten. Vooral de oostzijde, de zwakste kant van het gebouw, werd daarbij ernstig beschadigd. Bij de herbouw trok men daarom op de zuidoost hoek een sterk bastion op ter bescherming van de oostflank.

De recente opgravingen brachten op de binnenplaats van het kasteel restanten van twee broodovens aan het licht die daar waarschijnlijk zijn gebouwd omstreeks 1580, toen op het huis een garnizoen Spaanse soldaten gelegerd was.

De oorlog veroorzaakte binnen de familie van Wittenhorst een scheiding der geesten. Johan de Jonge en zijn broer Herman bleven in dienst van de Staten-Generaal. Johans zoon Walraven bleef trouw aan de koning van Spanje.

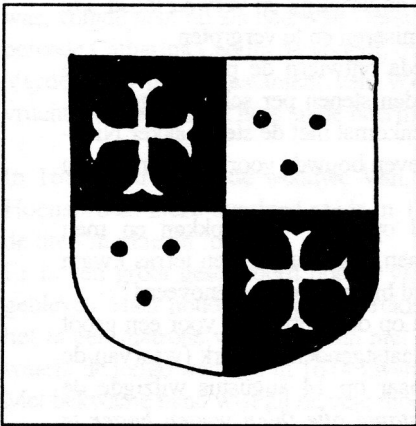
Johan de Jonge overleed in 1585. Hij werd als heer van Horst en ambtman van het Ambt Kessel opgevolgd door zijn zoon Walraven. In 1609 droeg Walraven de

heerlijkheid Horst over aan diens zoon Johan III. Evenals zijn vader, grootvader en overgrootvader werd hij ambtman.

Johan III overleed in 1639 kinderloos. Met hem stierf het geslacht Van Wittenhorst op het kasteel ter Horst in rechte lijn uit. Tot erfgenaam had hij zijn neef Johan Godart Frans Huijn van Geleen benoemd.

Johan Huijn had vooral bezittingen in Zuid-Limburg. Aan Horst liet hij zich weinig gelegen liggen. Hij verbleef er maar zelden. Toen hij in 1653 kinderloos overleed, volgde zijn broer, Arnold Wolfgang Huijn van Amstenrade, hem op als heer van Horst. Ook hij had weinig belangstelling voor Horst.

In 1660 verkocht hij huis en heerlijkheid aan het echtpaar Willem Vincent baron van Wittenhorst en Wilhelmina van Bronkhorst.

Wapen van het geslacht
Huijn van Geleen en
van Amstenrade.

Willem Vincent van Wittenhorst

Willem Vincent was een achterkleinzoon van Johan de Oude en een kleinzoon van Herman van Wittenhorst, die in het begin van de Tachtig-jarige Oorlog de Staatse partij had gekozen. Hermans afstammelingen waren verdeeld in een protestantse en katholieke linie. Willem Vincent behoorde tot de katholieke tak. Vóór 1660 woonde hij meestal in de stad Utrecht of op kasteel Nijenrode.

Van zijn oudere broer Johan erfde hij enkele heerlijkheden, en met de bezittingen van zijn echtgenote erbij was hij een vermogend man. Op het moment van de aankoop van Horst mocht Willem Vincent zich heer van Drongelen, Gansoijen, Besoijen, Stad aan het Haringvliet, Nijenrode, Breukelen en Ter Lucht noemen.

In Utrecht wijdde baron van Wittenhorst zich het liefst aan zijn grote hobby: schilderijen verzamelen. Hij had een collectie van ongeveer 300 stuks. Verscheidene

schilders uit Utrecht behoorden tot zijn intieme vriendenkring. Een door Willem Vincent zelf aangelegde catalogus van zijn verzameling is bewaard gebleven. Het is een uniek document, omdat het een helder beeld geeft van de relaties die tussen Hollandse en Utrechtse schilders in de 17e eeuw bestonden.

Wat Willem Vincent heeft bewogen het kasteel van Horst te kopen, weten wij niet. Wellicht wilde hij het kasteel dat de Wittenhorsten als hun stamslot beschouwden, weer in de familie terugbrengen.

In deze richting wijst ook het opschrift op zijn loden grafkist: *Heer Wilhelm Vincent baron van Wittenhorst ende Horst etc. die deese heerlijkheit int jaer 1660 heeft aangekocht weder aen die familie.*

De nieuwe heer van Horst moet in 1660 een kasteel hebben aangetroffen dat nog grotendeels een middeleeuws uiterlijk had. Het was ongerieflijk en verwaarloosd. De nieuwe eigenaren besloten het slot grondig te moderniseren en te vergroten.

De landmeter/architect Christoffel Verhoff uit Breda ontwierp de plannen voor de verbouw. Begin 1660 werden via de Maas duizenden stenen per schip aangevoerd. Toen dit te kostbaar werd sloot de baron een overeenkomst met de steenbakker Nicolaas le Fébure, die op de Gunse hei te Swolgen een oven bouwde voor de levering van 200.000 stenen.

De westgevel werd in Hollandse renaissancestijl opnieuw opgetrokken en men bouwde er twee vooruitspringende vleugels tegen aan, waar tussen een terras kwam te liggen. De gevangentoren op het noordoosten werd bijna geheel gerenoveerd.

Willem Vincent liet verder de economie-gebouwen op de voorburcht voor een groot deel opnieuw optrekken. Op 9 juni 1661 werd het laatstgenoemde werk (waarvan de tekeningen bewaard zijn gebleven) aanbesteed, maar op 14 augustus wijzigde de baron het bestek en gaf opdracht het geheel *een stegie ofte thien voeten hoger te maken*, met andere woorden er een verdieping op te zetten. De baron en barones wensten dat ook het nageslacht zou zien wie de verbouwers van het kasteel waren. De steenhouwer Pierre Bastien leverde enige grote stenen met het alliantiewapen van zijn opdrachtgevers en de stukadoor Peter Schreurs uit Roermond moest in het stucwerk van de kamer in de ronde toren en in het kabinet *het wapen van Mijnheer en Mevrouw* aanbrengen.

Willem Vincent hield zich echter niet alleen met het kasteel bezig. Reeds onmiddellijk na zijn komst te Horst begon hij orde op zaken te stellen in het plaatselijk bestuur. De besluiten van het gemeentebestuur moesten dadelijk te boek worden gesteld. De baron vaardigde verordeningen uit over het houden van duiven, de verkoop van bier, het onderhoud van wegen en waterlopen en verder liet hij voor de kerk de kaak oprichten als afschrikwekkend voorbeeld voor boosdoeners.

In 1666 stichtten Willem Vincent en Wilhelmina een tehuis voor de opvang van 12 arme inwoners, waarbij gepensioneerde werknemers van de kasteelheer de voorkeur genoten. Verder schonken zij aan de kerk een fraaie preekstoel.

Wilhelmina van Bronkhorst overleed in 1669 kinderloos. Willem Vincent hertrouwde met Catharina Cecilia van Bocholtz. Uit dit huwelijk werden een zoon en twee dochters geboren, waarvan één meisje zeer jong overleed.

In 1673 liet de koning van Spanje, om aan geld te komen, een publieke verkoop houden, waar de heerlijke rechten over een aantal plaatsen die tot dan toe onder het ambt Kessel hadden behoord, onder de hamer kwamen. Willem Vincent kocht op deze veiling de heerlijkheid Sevenum voor 8990 pond. Voortaan mocht hij zich heer van Horst en Sevenum noemen.

Lang heeft hij van deze titel niet kunnen genieten, want hij stierf al een jaar later op 4 april 1674. Catharina Cecilia van Bocholtz bleef achter met twee jonge kinderen en een grote schuldenlast. Willem Vincents zoon Johan, die nog geen zes maanden oud was, volgde hem op als heer van Horst. Tijdens de minderjarigheid van haar kinderen oefende Catharina Cecilia de voogdij over hen uit.

Verder was in het testament van Willem Vincent bepaald dat zij het levenslang vruchtgebruik van het huis en de heerlijkheid Horst zou bezitten.

In 1686 hertrouwde de weduwe Van Wittenhorst met markies Adriaan Arnold van Hoensbroek. Deze overleed reeds in 1694. Aan dit huwelijk hield Catharina Cecilia de titel "markiezin" over.

Er is een groot geschilderd portret van Catharina Cecilia op latere leeftijd bewaard gebleven. Haar houding en gelaatstrekken verraden een dominerende persoonlijkheid; het is een matrone waarmee men niet de kachel kan aanmaken. De omstandigheden waarin de jonge weduwe in 1674 kwam te verkeren, waren weinig benijdenswaardig. Met bekwame hand wist zij de vele moeilijkheden te boven te komen.

Haar zoon Johan bezocht vanaf zijn twaalfde jaar scholen in Luik, Brussel en Keulen. In 1692 nam hij dienst in het leger van de Staten-Generaal, waar hij snel carrière maakte. Hoewel zijn moeder hem veel geld stuurde, boterde het niet tussen moeder en zoon. Waarschijnlijk kon Johan niet verdragen dat hij slechts in naam heer van Horst was en dat zijn moeder vasthield aan het recht van vruchtgebruik. De jonge baron maakte intussen veel schulden en stuurde de rekeningen naar zijn moeder. In Horst vertoonde hij zich maar zelden. Hij overleed in 1714 te 's-Hertogenbosch op bijna 41-jarige leeftijd.

Met de Horstenaren leefde de markiezin ook al in onmin. Voortdurend lag zij overhoop over de betaling van schatting, de benoeming van de schoolmeester, het onderhoud van de bruggen, enzovoort.

Laatste fase bouwgeschiedenis

Catharina Cecilia van Bocholtz liet het kasteel verder voltooien, ondanks de zware schuldenlast en haar privé moeilijkheden. Het gebouw kreeg toen het uiterlijk zoals wij het van tekeningen uit de 18e en 19e eeuw kennen. Aangezien dit ook de laatste ontwikkelingsfase uit de bouwgeschiedenis van het kasteel is, willen wij thans een korte beschrijving van het gebouw en zijn omgeving in de eerste helft van de 18e eeuw geven.

Een lange oprijlaan was de toegangsweg tot de Hof ter Binnen, die min of meer als poortgebouw fungeerde. Vervolgens leidde de weg naar de voorburch, waar de stallen, het koetshuis en de vertrekken van het personeel lagen.

Via een brug en een doorgang onder de Grote Toren bereikte men het plein van de burcht.

Het hoofdgebouw lag in de vorm van een carré rond het hoofdplein, met dien verstande dat de oostzijde van het plein afgesloten werd door een groot hek.

Aan de westzijde van het plein bevond zich een dubbele deur die toegang gaf tot een ruime vestibule met trappenhuis. Aan weerszijden van de hal bevonden zich beneden en boven een aantal kostbaar ingerichte woonvertrekken van de familie:

- de *bisschopskamer* (zo genoemd omdat er een portret van een bisschop tegen de schouw hing);

- het *salet* of de *grote zaal*, met monumentale schouw en beschilderde plafonds.

Verder bevonden zich in de westvleugel nog het *kabinet* met een deel van de schilderijenverzameling, *slaapkamers*, de *eetkamer* in de noordwestelijke uitbouw, en daaronder de *keukens*. De meeste woonvertrekken hadden behang van zijde of goudleer.

Aan de voorzijde van de westgevel, tussen de twee uitbouwen, bevond zich een *terras*.

In het midden van de noordvleugel stond de *Grote Toren* met zijn typische ui-vormige bekroning.

Helemaal in de noordoost hoek lag als een vooruitspringend bastion de *Gevangentoren*. Op de bovenste verdieping, tussen de Grote Toren en de Gevangentoren, bevond zich de *kapel*.

Uit de 18e eeuwse boedelbeschrijvingen krijgt men de indruk dat de zuidvleugel onbewoond was. De vertrekken die zich hier bevonden werden als bergruimte gebruikt.

1738: overlijden laatste lid familie Van Wittenhorst te Horst

In 1715 deed Catharina Cecilia afstand van haar rechten op de heerlijkheid Horst ten behoeve van haar enige dochter Maria Adriana Alexandrina Theresia van Wittenhorst.

Laatstgenoemde was in 1714 gehuwd met Antoon Ulrik graaf van Frezin d'Arberg. De nieuwe vrouwe van Horst was veel zachtaardiger van karakter dan haar moeder. Haar eerste streven was de geschillen met de gemeente te beëindigen.

In 1724 verloor zij eerst haar moeder en daarna haar echtgenoot. Zij leidde tot haar overlijden in 1738 een betrekkelijk teruggetrokken leven op het kasteel.

Omdat zij kinderloos was, benoemde zij haar achternicht Maria Alexandrina von Fürstenberg tot haar erfgename.

Reeds tijdens haar leven was Maria van Wittenhorst geconfronteerd met de voorbodes van een conflict dat na haar dood in volle hevigheid zou uitbreken. Frederik Otto van Wittenhorst, heer van Sonsveld en generaal-majoor in dienst van de koning van Pruisen maakte aanspraken op de heerlijkheid Horst. Hij stamde, evenals Maria van Wittenhorst, af van Herman van Wittenhorst, de derde zoon van Johan de Oude, maar hoorde tot de protestantse tak van de familie. De heer van Sonsveld baseerde zijn rechten op het testament van Johan III van Wittenhorst uit 1638. Daarin was bepaald dat de heerlijkheid Horst zou vervallen aan de oudste zoon van Herman van Wittenhorst, indien de door Johan III aangewezen erfgenamen kinderloos zouden overlijden.

De pretenties van Frederik Otto van Wittenhorst waren echter ongegrond, want de heerlijkheid was in 1660 wettig verkocht. Tijdens haar leven had Maria van Wittenhorst haar verre familielid met moeite buiten de deur weten te houden. In 1728 had Frederik Otto van Wittenhorst zelfs weten te bewerken dat het Hof van Gelre hem beleende met de heerlijkheid Horst en de Hof ter Binnen.

Na Maria's dood maakte hij van de gelegenheid gebruik, zich op het kasteel ter Horst te nestelen en hij liet zich daaruit niet verdrijven door de wettige erfgename Maria Alexandrina von Fürstenberg. Deze zag zich genoodzaakt een proces aan te spannen tegen de indringer, een proces dat zich jarenlang voortsleepte. Intussen trok de heer van Sonsveld wel de inkomsten uit de heerlijkheid, maar hij weigerde om de schulden te betalen, zodat de gemeente in 1754 zelfs overging tot openbare verkoop van een deel van de inboedel en de veestapel van het kasteel.

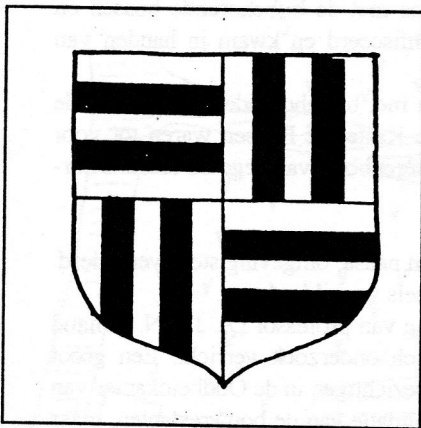
Familie Von Fürstenberg in Horst

Maria Alexandrina von Fürstenberg was inmiddels overleden. Haar broer en enige erfgenaam Clemens Lotharius von Fürstenberg won tenslotte het proces. De heer van Sonsveld ontruimde het kasteel. Clemens Lotharius liet het grootste deel van de inboedel van het huis (waaronder de schilderijen van Willem Vincent en veel zilveren voorwerpen) overbrengen naar het slot Herdringen in Westfalen, waar hij meestal resideerde. Ter Horst werd bewoond door een rentmeester.

In de tweede helft van de 18e eeuw begon geleidelijk het verval van het Huis ter Horst. Aan de vooravond van de komst der Fransen kreeg het kasteel de laatste adellijke bewoner: Frans Clemens von Fürstenberg, de oudste zoon van Clemens Lotharius. Hij werd in 1791 als nieuwe heer van Horst ingehuldigd.

Frans Clemens was een zonderling. Om die reden erfde zijn jongere broer het stamslot Herdringen. Frans Clemens moest zich tevreden stellen met Horst.

Heer en onderdanen lagen elkaar niet. De inwoners van Horst beschouwden hem als een vreemdeling, over wiens bizarre en dwaze invallen men zich vrolijk maakte.

Wapen van het geslacht
Von Fürstenberg
(te Horst van 1738-1828)

Toen de Fransen in 1798 een einde maakten aan de heerlijke rechten, was aan zijn toch al tanende gezag alle basis ontvallen. Zijn echtgenote en enige dochter, Charlotte, ontvluchtten hem.

Frans Clemens leefde teruggetrokken op het verwaarloosde kasteel. Toen het huis wegens bouwvalligheid niet meer bewoonbaar was, nam hij zijn intrek bij een van zijn pachters. Daar overleed hij in 1828.

De ruïne

De dochter van Frans Clemens, Charlotte von Fürstenberg, huwde met graaf Willem van Westerholt te Recklinghausen. Zij erfde het kasteel met bijbehorende hoeven, landerijen en bossen.

Het totaal onderkomen slot werd voor afbraak verkocht. Van de bijgebouwen bleef alleen de tiendschuur uit 1744 en de Hof ter Binnen gespaard. De Hof ter Binnen is in 1920 als gevolg van blikseminslag afgebrand.

Als restant van de Hof ter Binnen is de hardstenen omlijsting van de toegangspoort bewaard gebleven.

De wild begroeide bouwvallen van het kasteel ontlokten aan de schrijver A.F. van Beurden in het Limburgs Jaarboek van 1909 de volgende lyrische woorden:

De ruïne is zeer schilderachtig, het geitenblad windt zich in lange donkergroene slingers om de verweerde muurbrokken. Aan den bemosten voet der torens tierens geurige viooltjes en op de plaatsen der pronkzalen wiegelen spichtige kanada's....

De wortels van deze dichte vegetatie zetten echter in stilte hun sloopwerk aan de muren voort.

Schade werd ook aangericht door vernielzuchtige bezoekers en de jeugd die in dit "heerlijk" wandel- en speeldomein vrije toegang had.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de kasteelruïne met de bijbehorende bossen en boerderijen als vijandelijk Duits vermogen geconfisceerd en kwam in handen van Staatsbosbeheer.

Rij een ruiling in 1961 werden het kasteelterrein met bijbehorende opstallen en de bossen overgedragen aan de gemeente Horst. De Kasteelse Bossen waren tot voor kort in Horst beter bekend onder de naam "Moelbèrenbos", vanwege de aldaar voorkomende "moelbèren" (bosbessen).

De laatste jaren is het uiterlijk van de ruïne en zijn naaste omgeving sterk veranderd. De romantische wilde begroeiing is thans grotendeels verwilderd.

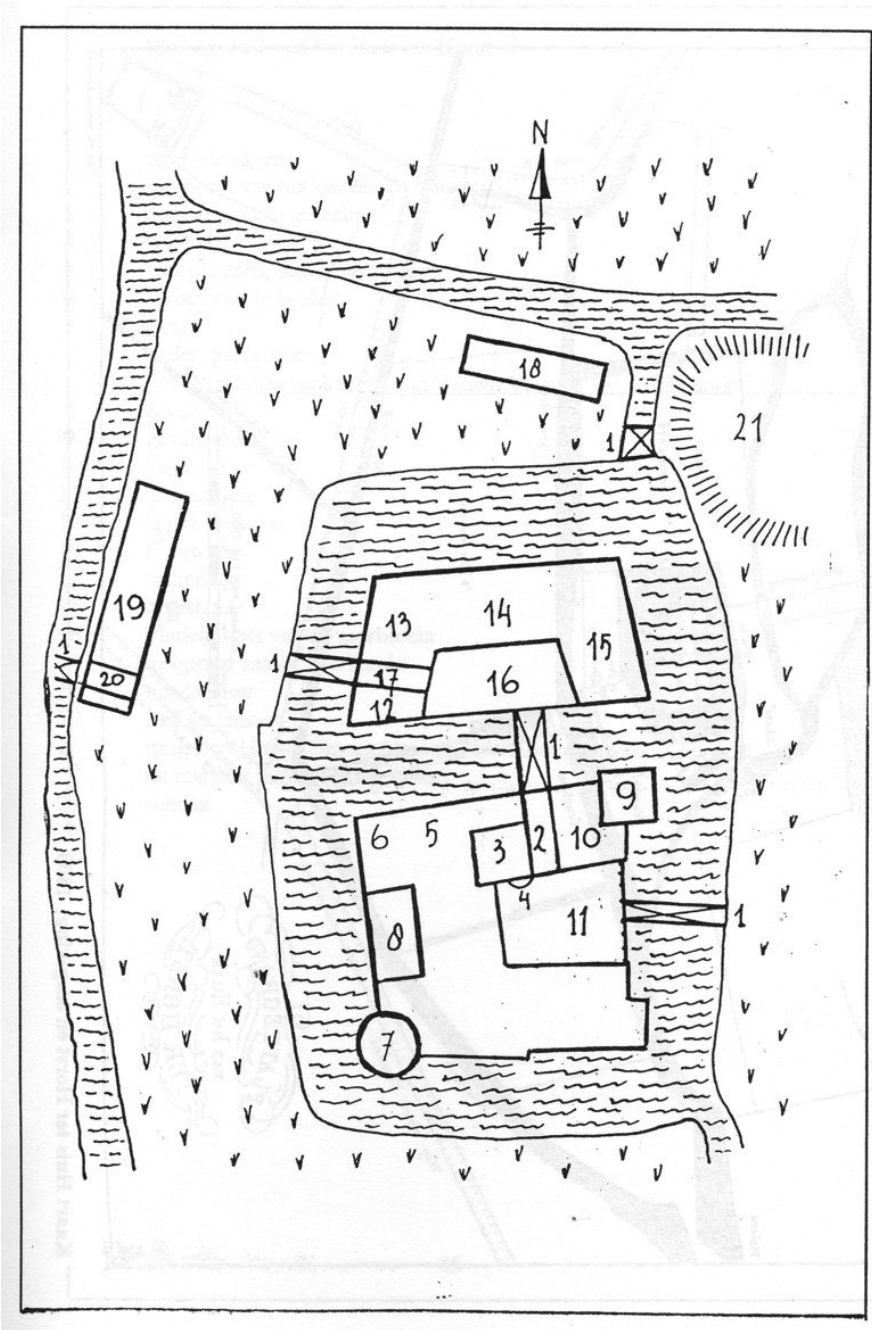
Gedurende de jaren 1969-1976 werd onder leiding van professor Dr. J.G.N. Renaud op het terrein van de hoofdburcht bouwhistorisch onderzoek verricht. Een groot aantal van de daarbij gedane vondsten is thans te bezichtigen in de Oudheidkamer van Horst. Verder is een begin gemaakt met de consolidatie van de bouwrestanten, maar in afwachting van definitieve plannen zijn die consolidatie nog altijd niet voltooid.

Het was noodzakelijk ter voorkoming van voortdurende vernielingen een einde te maken aan de vrije toegang tot de ruïne. Bezoek is alleen mogelijk op aanvraag bij de gemeente Horst.

Ook de omgeving van de ruïne is gedurende laatste jaren ingrijpend gewijzigd. De rijksweg A-73 loopt over een hoge dijk op enkele tientallen meters van de ruïne. Door de zandwinning ten behoeve van deze weg ontstond een grote waterplas die

gebruikt wordt als openluchtbad en visvijver. Omwille van de nieuwe weg moest een stuk van de oprijlaan worden opgeofferd en is het restant toegangspoort van de Hof ter Binnen verplaatst. Nabij de ruïne en in de Kasteelse bossen werden sportvelden aangelegd. Verder werd de Tiendschuur na restauratie verbouwd tot restaurant.

Hoewel de definitieve bestemming van de ruïne nog onzeker is, zal deze ongetwijfeld aangepast worden aan de recreatieve functie van het omringende gebied.

Plattegrond van het Huis ter Horst

- 1 ophaalbruggen
- 2 inrijpoort van het kasteel
- 3 donjon (oudste gedeelte)
- 4 waterput
- 5 vuurplaatsen, schoorsteen, oven
- 6 afvoer van de keuken
- 7 toren:
onder: garderobe
boven: schilderijenkabinet van Willem Vincent van Wittenhorst
- 8 bordes
- 9 gevangenis
- 10 kapel
- 11 binnenplein
- 12 knechtenkamer
- 13 brouwhuis
- 14 stallen
- 15 koetshuis
- 16 binnenplaats van de voorburcht
- 17 inrijpoort van de voorburcht
- 18 tiendschuur
- 19 Hof ter Binnen
- 20 inrijpoort Hof ter Binnen (deel van gerestaureerde voorzijde poort,
nu markant punt bij kasteelruïne)
- 21 schans.

Geschiedenis van Huis ter Horst in jaartallen

1326	Florken van der Horst
1365	Jacob van Myrlaer, heer van Horst
1431-1451	Johan van Broekhuizen, heer van Loe en Geysteren, ambtman van Kessel en Ter Horst
1457-1492	Dirk van der Horst
1524-1569	Johan van Wittenhorst en zijn vrouw Josina van Wees (grafzerk in Horster kerk). Zij schonken in 1536 de brandklok en in 1537 de grote klok aan de kerk.
1639	Johan III sterft kinderloos.
1639-1660	Heerlijkheid Horst in bezit van de familie Huijn van Geleen en Amstenrade
1660	Willem Vincent van Wittenhorst en Wilhelmina van Bronckhorst kopen de heerlijkheid en het kasteel Ter Horst
1669	Wilhelmina van Bronckhorst overlijdt op 25 mei 1669 kinderloos. Willem Vincent hertrouwt met zijn nicht Catharina Cecilia van Bocholtz. Zij krijgen drie kinderen.
1671	Het eerste kind, een dochter, overlijdt kort na de geboorte.
1672	In 1672 geboren een dochter: Maria Adriana Alexandrina Theresia
1673	In 1673 geboren een zoon: Johan Willem.
1674	Willem Vincent sterft plotseling
1714	Johan Willem van Wittenhorst, officier in het Staatse leger, overlijdt in 's-Hertogenbosch. Hij was de laatste heer uit het geslacht Van Wittenhorst. Zijn zus, Maria Adriana Alexandrina Theresia huwt op 20 oktober 1714 Anton Ulrik, graaf van Frezin.
1715	Maria Adriana Alexandrina Theresia wordt Vrouwe van Horst.
1724	Catharina Cecilia van Bocholtz overlijdt op 19 februari 1724.
1738	Maria A.A.T. van Wittenhorst overlijdt kinderloos. Zij heeft bij
1736-1738	Proces over de erfenis tussen de protestantse Van Wittenhorsten en de katholieke Von Fürstenbergs werd uiteindelijk door de laatsten gewonnen.
1738-1754	Maria Alexandrina von Fürstenberg
1754-1787	Clemens Lotharius von Fürstenberg
1791-1828	Frans Clemens von Fürstenberg, gehuwd met Sophia van Ascheberg. Hij was gekrenkt omdat hij het slechtste deel van de erfenis had gekregen. Hij beloofde "noch te zaaien, noch te maaien en niets te herstellen aan het kasteel". Zijn echtgenote en enig kind, Charlotte, gingen bij familie in Duitsland wonen.
1798	Bij decreet van 6 maart 1798 werden door de Fransen alle heerlijke rechten opgeheven.

- 1828 Frans Clemens overlijdt op de Campsplaats, een pachtboederij van het kasteel.
Zijn dochter Charlotte, gehuwd met Willem, graaf van Westerholt Gijsenberg, erfde het kasteel en bijbehorende landerijen.
- 1840 Het kasteel wordt in gedeelten afgebroken en de materialen worden verkocht.
- 1888 Een aantal portretten van de familie van Wittenhorst worden in het kasteel van Geysteren ondergebracht.
- 1925 Ontdekking van de grafkelder van de familie Van Wittenhorst onder het priesterkoor in de Horster Sint-Lambertuskerk.
- 1945 De ruïne met bijbehorende grond wordt door de Nederlandse regering als vijandelijk Duits vermogen onteigend en komt in handen van Staatsbosbeheer.
- 1961 Door een ruiling met Staatsbosheer komen de Kasteelse Bossen, inclusief de ruïne, in het bezit van de gemeente Horst.
- 1969-1976 Onderzoek naar de bouwgeschiedenis van het Huis ter Horst onder leiding van professor Dr. J.G.N. Renaud.
- 1995 Studiedag *Huis Ter Horst: een toekomst voor een ruïne?*

Tot slot

Recente literatuur over het Huis ter Horst:

- M Flokstra en Th. J. van Rensch, 'Geschiedenis van de heerlijkheid Horst tot het begin van de zestiende eeuw.' in: P.A.M. Geurts, Th. J. van Rensch, J.M.W.C. Schatorjé, G.F. Verheijen (red.), *Horster Historiën 2* (Horst 1988), 31-94.
- J.G.N. Renaud, 'Uit het leven van het huis Ter Horst.' in: P.A.M. Geurts, Th. J. van Rensch, J.M.W.C. Schatorjé, G.F. Verheijen (red.), *Horster Historiën 2* (Horst 1988), 95-116.
- M Flokstra, 'De familie van Broekhuizen en de hof Ter Binnen' in: P.A.M. Geurts, Th. J. van Rensch, J.M.W.C. Schatorjé, G.F. Verheijen (red.), *Horster Historiën 1* (Horst 1986), 57-71.
- Yvon A.W. Cuppen, 'De inventaris der schilderijencollectie van Willen Vincent van Wittenhorst.' in: P.A.M. Geurts, Th. J. van Rensch, J.M.W.C. Schatorjé, G.F. Verheijen (red.), *Horster Historiën 1* (Horst 1986), 96-105.
- H.G. ter Voert †, 'Verhalen rond Frans Clemens von Fürstenberg, laatste kasteelheer van Ter Horst.' in: P.A.M. Geurts, Th. J. van Rensch, J.M.W.C. Schatorjé, G.F. Verheijen (red.), *Horster Historiën 1* (Horst 1986), 106-114.

De in deze brochure opgenomen tekst uit 1985 van Mr. Th.J. van Rensch verscheen eerder in een uitgave van de Stichting Streekmuseum Oudheidkamer Horst. Het artikel werd met toestemming van de auteur en de Oudheidkamer opgenomen.

Redactie en vormgeving: G.F. Verheijen

Tekeningen : P. van Nunen

In het te publiceren verslag van het symposium zullen de teksten van de gehouden inleidingen en de forumdiscussie worden opgenomen. Het ligt in de bedoeling het verslag van het symposium nog in 1995 te laten verschijnen.